

Benedetto Tardozi

Sveučilište u Zagrebu
Arhitektonski fakultet
HR-10000 Zagreb, Kačićeva 26

Izvorni znanstveni članak • Original Scientific Paper
UDK • UDC 72.035:72.092:727(497.5 Zagreb)

Znanstvena klasifikacija • Scientific Classification
Područje: Tehničke znanosti • Section: Technical Sciences
Polje: Arhitektura i urbanizam • Field: Architecture and Urban Planning
Grane • Branches: 2.01.04 razvoj arh. i urb. • Architect. and Urban Development

Rukopis primljen • Manuscript Received: 22.02.2000.
Članak prihvaćen • Article Accepted: 29.03.2000.

Pomolak (erker) kao dio rukopisa arhitektonskog izraza

The Oriel Window as Part of Architectural Handwriting

Ključne riječi • Key words

arhitektura	architecture
istak, erker	oriel window
izgrađene strukture	building structures
nove strukture	new structures
Zagreb, Hrvatska	Zagreb, Croatia

Sažetak • Abstract

Članak problematizira *pomolak* (erker) kao važan element oblikovanja fasada zgrada Donjega grada Zagreba. Opisuju se pojava i modifikacije istaka, s težištem u vremenu od kraja XIX. st. do našeg doba. Uvodno se daje etimologija i kratka povijest pojave pomolka na europskom prostoru i prostorima Hrvatske.

The article describes the oriel window as an important element on the facades of buildings in the Lower Town in Zagreb. It describes the appearance and modification of oriels especially from the end of the 19th century to the present. It begins with an etymology and short history of the use of oriel windows in Europe and in Croatia.

Etimologija / Etymology

Pojam *pomolka* susrećemo pod različitim nazivima. U našoj ga upotrebi najčešće susrećemo kao *erker*. Prema:

- Klaić, B. (1968: 365) *erker* (njem.) = *doksat*, (tur.), izbačeni dio prostorije preko vanjskog zida; neka vrsta balkona.

- Funk, S. (1997: 1078), njem. riječ *erker* je sjeverno franc. podrijetla; *arqui re* je bila vrsta puškarnice, unutrašnje udubljenje kod prozora ili vrata, niša za strijelce. Prema istom izvoru, za isti pojam nalazimo i riječ *oriel*, koju susrećemo u engleskome; etimološki je srodna starofrancuskom *oriel* ili *eurieul*, što je značilo prolaz ili galerija, odnosno srednjovjekovnoj latinskoj riječi *oriolum*, što znači trijem, predvorje, veranda.

- Yarwood, D. (1993: 413, 415):

Oriel Window: Istaknuti prozor, zaobljen ili poligonalan koji je, kao i *bay window*, smješten na jednom od katova, ali ne ide do zemlje već je konzolan ili nošen podupiračima ili potpornijima, stupcima.

Bay Window: Istaknuti vanjski prozor, položen na zemlju i proteže se prema gore kroz jednu ili više etaža, može biti kvadratično ili poligonalno oblikovan.

Bow Window: Sličan kao *bay window*, ali zaobljen.

- Šulek, B. (1874/75):

*Erter, Erter Fenster; Fenetre en Saillie, Fenetre an tribune*¹ (Arh. franc.)

Compass - Window (engl.) = krug, opseg - prozor;

Jut Window, stršiti, isticati se, biti izbočen, ispupčen;

Somin (tal.) *Finestra dello sporto, terrazzino*;

Pomolak (slav.);

Apparizione (tal.) *apparire* - objaviti se, pojaviti se; astrološki pomol/ak; *sporto* - arch. napust,² pomoliti se, pomaljati se (tal.) *mostrarssi*.

1. Kratka povijest pojave pomolka na europskom prostoru / Short History of the Oriel Window in Europe

Među prvim tragovima, u tipologiji slobodno stojećih obiteljskih zgrada – pomolak odnosno istak možemo prepoznati još u rimskom dobu u Plinijevoj kući u Laurentumu (Plinije Mlađi: 61-113; D. Vulin, 1996: 2, 7), iz koje uočavamo bitna obilježja što ih donosi motiv istaka; polukružnim oblikom unutrašnji se prostor proširuje i ističe u okolni vanjski prostor, čime ostvaruje veću povezanost unutarnje privatne i vanjske, prirodne zone (Sl. 1).

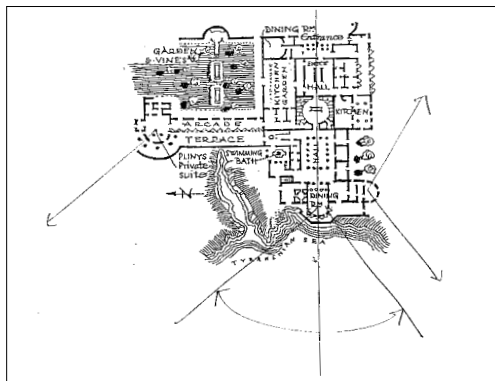
U srednjem vijeku istake susrećemo na tvrđavama i zidinama kao dio obrambenih struktura. Svojim oblikom bili su primjereni funkciji promatranja okoliša i bili su mjesto za strijelce ili za bacanje rastopljene tekućine odnosno kamenja na neprijatelja u podnožju građevine. Veličinom i oblikom bili su podobni za izvedbu u strukturi zida, a služili su i kao tvrđavska kapela (Sl. 2) ...

"...koja iznad sebe iz liturgijskih razloga nije smjela imati izgrađenu strukturu svjetovne namjene" (S. Funk, 1997: 1080).

Istak je spretno rješavao i običnu, svjetovnu funkciju zahoda (Sl. 3). Iako malen, u različitim je funkcijama obrađivan s velikom pozornošću

1 (*Saillie* (*Saji*) = ... zalet, naglost, ispad, duhovita misao, grba, izbočina; *en Saillie* - izbočen *Tribune* (*Tribün*) = govornica; po- višeno mjesto)

2 Najvjerojatnije korijen iz kojega je nastao i izraz "žburt" - prozorski istak u Skradinu.

SL. 1. Plinijeva kuća u Laurentumu, rekonstruirani tlocrt preuzet iz modela Pembera C., Ashmolean Museum, Oxford.

Izvor • Source
D. Vulin, 1996: 2, 7.

FG. 1. Pliny's house in Laurentum, reconstructed ground plan taken over from model C. Pembera, Ashmolean Museum, Oxford.

SL. 2. Oriel kapela, Landsberg Castle, Alsace, druga polovica XII. st.

Izvor • Source
Funk, S., 1997.

FG. 2. Oriel chapel, Landsberg Castle, Alsace, second half 12th c.

SL. 3. Oriel zahod, "Red Tower", Bad Wimpfen, Neckar, 1180. - 1220.

Izvor • Source
Funk, S., 1997.

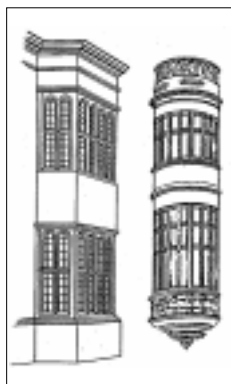
FG. 3. Oriel toilet, Red Tower, Bad Wimpfen, Neckar, 1180 - 1220.

usklađivanja s općim arhitektonskim rukopisom građevine i stila; tumačeći srednjovjekovnu kristaličnost, gotičku strukturalnost ili rustikalnost kamenih blokova od kojih je bila građena i bazna građevina, tvorio je jedinstvo funkcionalnoga, konstruktivnoga i oblikovnog izraza u kamenu.

"U 17. i 18. st. svjetovna upotreba pomolka se raširila, a ime oriel je primjenjivano za bilo koji istak na strukturi zgrade, krova ili fasade." (Funk, S., 1997: 1080)

Osim čistih drvenih konstrukcija, u upotrebi je i opeka. Izvode se postupnim konzolnim građenjem počevši od tla ili kata kuće.

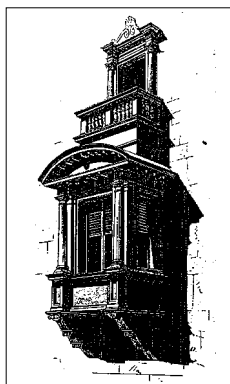
U Nürnbergu, Dijonu, Trientu, Leipzigu, Beču pojavljuju se u

SL. 4. Pomolci iz engleske povijesti, Bay & Oriel window

Izvor • Source
D. Yarwood, 1993: 414.

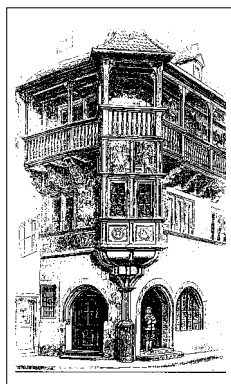
FG. 4. Oriel windows in English history, Bay & Oriel Window

SL. 5. Pomolak u Trientu

Izvor • Source
Durm, J., 1891: FG 299.

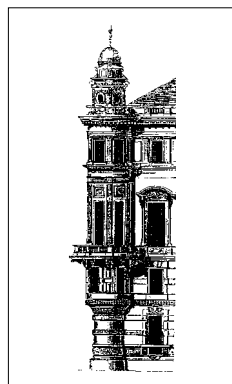
FG. 5. Oriel window in Triento

SL. 6. Uglova kuća Colmar, Francuska

Izvor • Source
Architecture Drawings:
342, 375.

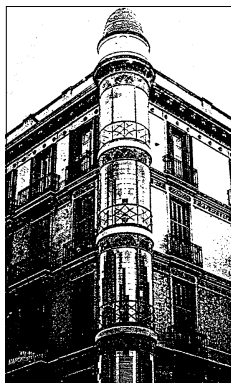
FG. 6. Colmar corner house, France

SL. 7. Pomolak na zgradi u Beču

Izvor • Source
Architecture Drawings:
342, 375.

FG. 7. Oriel window on a building in Vienna

SL. 8. Stambena zgrada u Barceloni, XIX. st. - *mirador*

Izvor • Source
Funk, S., 1997: 1078.

FG. 8. Block of flats in Barcelona, 19th c. - *Mirador*

SL. 9. V. Horta, Grand Bazar Anspach, Bruxelles, 1903.

Izvor • Source
Russell, F., 1983: 90.

FG. 9. Horta V., Grand Bazar Anspach, Brussels 1903

SL. 10. M. de Klerk, Wohnbebauung, Vrijheidslaan, Amsterdam, 1922.

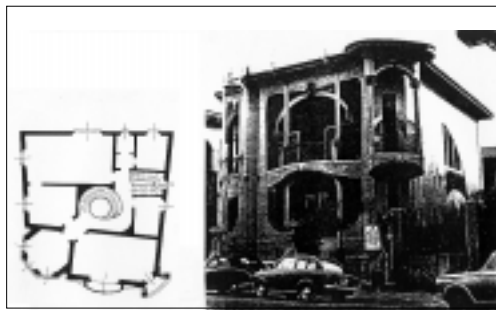
Izvor • Source
Funk, S., 1997: 1075.

FG. 10. Klerk M. De, Wohnbebauung, Vrijheidslaan, Amsterdam, 1922

sredini zgrade ili na uglu; pravokutnoga, poligonalnoga ili kružnog oblika, singularni ili kroz nekoliko katova, bili su bogato ukrašavani, u skladu s aktualnim stilskim obilježjima (Sl. 4-7).

Devetnaesto stoljeće donosi novu interpretaciju ograđenog balkona, tzv. *mirador*, ustakljeni uglovni toranj koji osigurava vizuru od 270° (Sl. 8).

Druga polovica XIX. st. kao posljedicu opće industrijske revolucije donosi upotrebu i novih materijala: lijevanog željeza, čelika, stakla. U vremenu kad i arhitektura u cjelini poprima vrlo složeni kontekst promišljanja, artikulirani, dekorativni i formalni elementi znak su prestiža te se mnoge privatne vile i zgrade grade u eklektičnim stilovima, a pomolak se razvija u važan prostorni i arhitektonski motiv. Osobito se šire utjecaji iz Engleske (*bay window* i *oriel*), ali se i u razvoju drugih europskih zemalja i gradova - Pariza, Amsterdama,

SL. 11. G. Michelazzi, Vila Broggi - Caraceni, Firenza, 1911.

Izvor • Source
Russell, F., 1983: 215.

FG. 11. Michelazzi G., Vila Broggi - Caraceni, Florence, 1911

SL. 12. A. Loos, vila H. i A. Moller, Beč, 1927-1928

Izvor • Source
Gössel, P., 1991: 165.

FG. 12. Loos, A., H. and A. Moller Villa, Vienna, 1927-1928

SL. 13. H. Scharoun, Zgrade Romeo i Julija, Stuttgart, 1954-1959.

Izvor • Source
Schneider, F., 1997: 205.

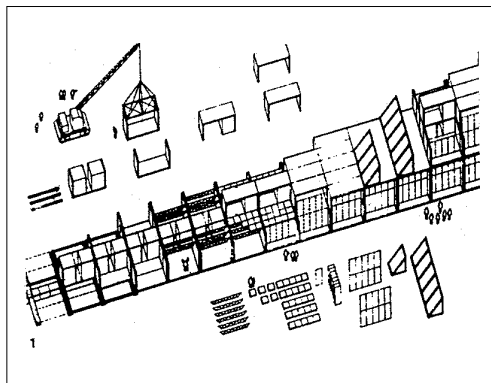
FG. 13. Scharoun H., Romeo and Juliet Building, Stuttgart, 1954-1959

SL. 14. M. Safdie, *Habitat 67*, Expo '67 Montreal, 1966-1967.

Izvor • Source
Gössel, P., 1991: 265.

FG. 14. Safdie M., *Habitat 67*, Expo '67 Montreal, 1966-1967

SL. 15. R. Piano, Peter Rice, *Industrijalizirani sustav građenja za rastuće kuće*, Perugia, 1978.

Izvor • Source
Schneider, F., 1997: 30.

FG. 15. Piano R., Peter Rice, *Industrialised construction system for growing houses*, Perugia, 1978

Berlina, Beča itd. - stvara na tragu vlastite prošlosti, uz usvajanje izraza aktualnog vremena. Kao karakteristične primjere iz tog vremena izdvojiti ćemo V. Hortu i M. Klerka, koji u tipologiji bloka zgradu i stan tretiraju motivom pomolka. V. Horta oblikuje pomolke singularno ili u nizu, a M. Klerk u tehnologiji vidljive fasadne opeke kontinuirano ističe zidno platno u oblik singularnog pomolka (SL. 9-10).

U duhu secesije izdvajamo G. Michelazzija, 1911., kojemu pomolak i te kako generira secesijski izraz; tada popularni biljni motivi karakteriziraju građevinske elemente stupova, nadvoja, konzola i ograda, a prostorna pokrenutost istaka povezuje unutrašnjost s okolišem (Sl. 11).

Kraj XIX. i početak XX. st. vrijeme je secesije, da bi se pojavio radikalni A. Loos, kojemu je "ukras zločin". Tada se i pomolak gubi iz česte primjene, a interpretacije teže čistim kubusima (Sl. 12).

Nakon Prvoga svjetskog rata na europskom je planu još uvijek dominantan blokovski tip izgradnje stambenih četvrti i koridorski se tip stanova XIX. st. zadržava u izgradnji sve do 20-ih godina XX. st., kad ga smjenjuje tip organizacije "stana po grupama". Razvijaju se slobodni nizovi zgrada, traže se nove konstrukcijske mogućnosti u betonu, što omogućuje veće raspone i fleksibilnija rješenja struktura; jednostavne funkcionalne forme, bez plastičnih individualnih elemenata. Vrijeme karakterizira niz pokreta. Bauhaus, Nova objektivnost, purizam i ekspresionizam, *De Stijl* i neoplasticizam, Le Corbusierov stil i CIAM, novi kolektivizam i internacionalni stil pokreti su koji dominiraju i svojim idejama oblikuju arhitektonsku misao Europe. Jezikom forme, sinteze funkcionalne konstrukcije i apstraktnih elemenata, dominantan je pojam kristalizacije i pojednostavnjenja oblika i na općem planu i na detalju, što zahvaća i motiv pomolka. U sadržajnom smislu mjesto istaka u kontekstu novih urbanističkih promišljanja, soliternih "kolektivnih" zgrada, balkoni i lođe zauzimaju mjesto i fokus veze unutrašnjega i vanjskog prostora.

Ti trendovi postoje i nakon Drugoga svjetskog rata i nastavljaju se sve do 60-ih godina, kada je brza gradnja stanova još na sceni -

SL. 16. Hollein, H., Haas Haus, Beč

Izvor • Source
"Baumeister", 3/1991.

FG. 16. Hollein H., Haas Haus, Vienna

SL. 17. Peichl, G., Pomolak na Stadel Museumu, Frankfurt, 1990.

Izvor • Source
Dimster, F., 1990: 170.

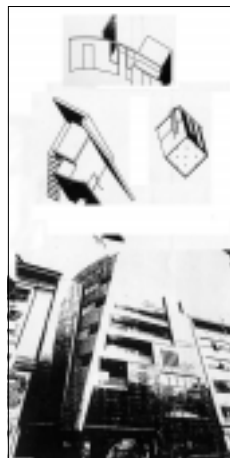
FG. 17. Peichl, G., Oriol window on the Stadel Museum, Frankfurt, 1990

SL. 18. Peichl, G., Berlin - Tegel, Schlosstrasse, Beč, 1984/89.

Izvor • Source
Schneider, F., 1997: 110.

FG. 18. G. Peichl, Berlin - Tegel, Schlosstrasse, Vienna, 1984/89

SL. 19. Kolaž - Dancing Landed Elements; M. Sosterič, Petrinjska 9, Zagreb, 1995.

Izvor • Source
Dimster, F., 1995.;
"ČIP", 1/2, 1998: 26-27.

FG. 19. Collage - Dancing Landed Elements, Šosterič M., Petrinjska 9, Zagreb, 1995

industrijske tehnike, urbana ekspanzija - prefabrikacija, veliki paneli, soliteri i kranski urbanizam, dominiraju arhitektonskim izrazom naselja, a time i novih gradova. Vezno tkivo prostora, ulice i trgovi u duhu XIX. st. gube se, a pomolak kao temu ne susrećemo na zgradama.

Tek arhitekti ekspresionizma i brutalizma u procesu raslojavanja fasade svojim dinamičnim formama isprepleću vanjske i unutarnje prostore, u kojima se pomolak, odnosno njegova modifikacija očituje kao dio ukupne strukture, a ne više kao singularan ikonografski element.

H. Scharun u stambenom naselju Romeo i Julija u Stuttgartu 1954-1959. pokazuje prostornu interpretaciju pomolka u složenom kontekstu promišljanja i zgrade i istaka (Sl. 13).

Terasaste se zgrade 1965-1975. pojavljuju kao novi strukturalni tipovi. Na EXPO-u '67 M. Safdie, kao i na *Habitatu 67* u Montrealu, daje naslutiti novo promišljanje ekspanzije strukture stambenih sadržaja i povezivanje s okolišem (Sl. 14).

Urbana ekspanzija 1975-1985. slabi u korist urbane obnove, a tradicionalni načini gradnje postaju opet konkurentni industrijaliziranim sustavima.

Utjecaj postmoderne ističe potrebu novog dizajniranja fasade. Revalorizacija povijesnih vrijednosti oživljava i prostorne i dekorativne kvalitete pomolka; pomolak se kao robustni element ponovno pokazuje podobnim za oživljavanje anemičnih "kristala". Interpolacije u "gradskim rupama" također postaju zanimljive, a oblikovanje reljefa fasada postalo je interesantnim kao i strukturalni tipovi na otvorenome. Novi trendovi dekomponiranja i dekonstrukcije nalaze uporišta arhitektonskog izraza i u modificiranom obliku pomolka (Sl. 15-19).

2. Pojava pomolka na građevinama u Hrvatskoj i Zagrebu / Oriel Windows on Buildings in Croatia and Zagreb

2.1. Pojava pomolka na građevinama u Hrvatskoj / Oriel Windows on Buildings in Croatia

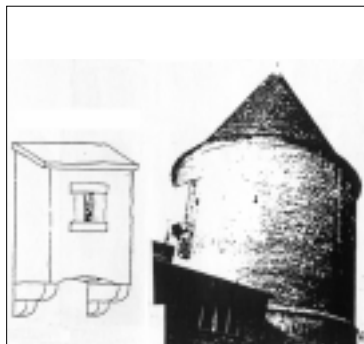
Srednjovjekovni tip istaka uočavamo na zidinama naših gradova u istoj ili sličnim funkcijama promatračnice, stražarnice, puškarnice, istaknutog zahoda ili istaka za lijevanje kipuće tekućine na neprijatelja. Dubrovačka valjkasta stražarnica najbolje potvrđuje ideju kontakta i pregleda horizonta, ideju istaka (Sl. 20, 22).

U XVI. - XVII. st. na *dvorcu Slavetić*, gradu - dvorcu Oršića, uočavamo motiv pomolka kao istak u strukturi zida u dijagonalnoj uglovnoj postavi. Pravokutnog oblika i dinamične dijagonalne pozicije, sigurno je motiv koji je poslužio kasnijim generacijama kao inspiracija za oblikovanje ugla (Sl. 21).

U smislu upotrebe na gradskim zgradama među prvima možemo navesti građansku *palacu Patačić* u Varaždinu iz XVIII. st.; ima vrlo značajan uglovni poligonalni pomolak (Sl. 23).

U vrlo bogatoj baštini našega ruralnoga graditeljstva pomolak se kao tip prostornog izraza ne susreće kao čest motiv, pogotovo ne u oblicima kakve nalazimo u urbanim strukturama. Pojavljuju se elementi prostornog istaka koji asociraju na urbane tipove pomolka, ali ovaj put ne na sobi, već istak možemo uočiti kao dio pristupnog prostora ili trijema. "Kukuljica" ili "kapić" nad kućnim ulazom zgrada središnje Hrvatske, Posavine, Pokuplja, Moslavine i Banije nalazimo na kućama čiji je osnovni građevni materijal drvo, pa je i istak ukomponiran u ukupni konstrukcijsko-graditeljski karakter (Sl. 24). Iz primorske Hrvatske na temu pomolka izdvajamo opis prozorskog tipa i zatvorenog balkona iz Skradina.

"Na prozorima skradinskih kuća nerijetko ćemo ugledati drveni konzolni i ostakljeni istak lokalni mu je naziv 'žburt', a namjena mu je slična balkonskoj ostakljenoj verandi. 'žburt' je osobito koristan zimi kada uza slabo sunce zapuše snažna bura, ili pak u rano proljeće ili u kasnu jesen, kada 'bablje' sunce proviruje kroz oblake nad Skradinom. Iza te male prozorske verande sasvim je ugodno jer njezino staklo

Sl. 20. Zagreb - Kaptol, biskupska tvrđava, istak - zahod sjeverozapadne kule

Izvor • Source
Dobronić, L., 1991: 49.

FG. 20. Zagreb - Kaptol, projection, toilet on the northwest tower of the bishops' castle

Sl. 21. Motivi pomolaka s dvorca Oršića - Slavetić, XVII. st.

Izvor • Source
Državna uprava za zaštitu baštine, Zagreb
FG. 21. Oriel window motifs on the Oršić Manor - Slavetić, 17th c.

Sl. 22. Stražarnica na dubrovačkim zidinama XVI.-XVII. st.

Izvor • Source
Gatin, N., 1977.

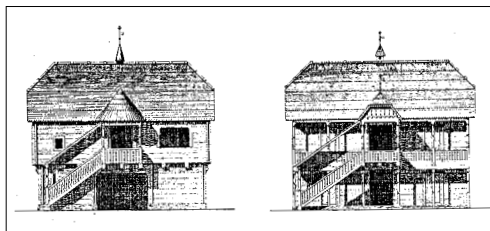
FG. 22. Guard house on the Dubrovnik walls, 16th-17th c.

Sl. 23. Palača Patačić, Varaždin, XVIII. st.

Izvor • Source
A. Mohorovičić, 1986: 12.

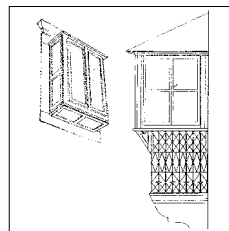
FG. 23. Patačić Mansion, Varaždin, 18th c.

Sl. 24. Seljačke kuće iz Dužice, Trebarjeva i Prelošćice

Izvor • Source
Hrvatski građevni oblici, I. i II., 1905.

FG. 24. Peasant houses in Dužica, Trebarjevo and Prelošćica

Sl. 25. Žburt - prozorski pomolak i balkon s verandom iz Skradina, XIX. st.

Izvor • Source
I. Šprljan, 1996: 45, 53.

FG. 25. Žburt - an oriel window and balcony with a veranda from Skradin, 19th c.

hvata rijetke i slabe Sunčeve zrake, istodobno omogućuje mnoštvo svjetla, a radoznalost se može zadovoljiti promatranjem života na ulici i kada kišne kapi udaraju o prozorska okna. Donju stranicu 'žburta' često zauzme poneki lonac s cvijećem dajući drvenim skradinskim pročeljima osebujnu pitoresknost." (Šprljan, I., 1975: 15)

A za balkon s verandom - ostakljenom drvenom konstrukcijom isti autor navodi:

"Unikatan je jer gotovo nema sličnog primjera na šibenskom području, a u dalmatinskoj arhitekturi sasvim rijetko susrećemo balkone ovoga tipa. Njegova vremenska odrednica pripada prošlom stoljeću. Zanimljiva je vrsna izvedba drvene konstrukcije koja natkriljuje balkon, a nasadena je na postojeću željeznu ogradu. U toplom sredozemnom podneblju visoka temperatura unutar verande bila bi gotovo nepodnošljiva da nisu brižno riješeni detalji provjetravanja. Osim dvokrilnih zaokretnih prozorskih okana na bočnim stranama verande, izvedeni su i mali klizni ostakljeni poklopci, koji omogućuju dodatnu ventilaciju koja se npr. zimi može čak i stupnjevati."

U tom opisu prepoznajemo istak - pomolak (Sl. 25).

2.2. Pojava pomolka na zgradama u Zagrebu / Oriel Windows on Buildings in Zagreb

U XVIII. st., točnije 1710, na prostoru Zagreba pomolak nalazimo na Kaptolu 8, na kući kanonika Tome Kovačevića (L. Dobronić, 1986: 28). Okrugao je, vrlo istaknut na sredini kuće, gotovo mirador (Sl. 26).

I kuća trgovca Augustina Pirlinga (1766-1769) na Radićeveu trgu 10 (L. Dobronić, 1986: 220), zgrada koja je doživljavala preinake, ima karakterističan uglovni dijagonalno umetnuti motiv pomolka te je najvjerojatnije, kao i Slavetić, domaći uzor kasnijim primjenama u Donjem gradu; skromnih je dimenzija i graditeljskog tretmana, ali bitno karakterizira, fokusira i ritmizira prostor trga i ulice (Sl. 27).

Na Gornjem gradu, u Matoševoj 11, vlasnika Jurja Karla Levačića, 1778 (L. Dobronić, 1986: 178) nalazimo katnicu s baroknim singularnim pravokutnim ukrašenim pomolkom iznad ulaza (Sl. 28).

Devetnaesto je stoljeće u Zagrebu obilježeno urbanom ekspanzijom, ne u mjeri i mjerilu velikih europskih gradova jer na ovim prostorima i nije bilo naglog razvoja industrije kao podloge za intenzivan rast, pa su time izbjegnuti i problemi što su ih veliki europski gradovi imali u oblikovanju gradskih struktura, pretrpanost i nekontrolirani razvoj. Svojim uredbama Zagreb propisuje standarde

SL. 26. Kuća kanonika T. Kovačevića, Kaptol 8, 1710.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 26. House of Canon T. Kovačević, Kaptol 8, 1710

SL. 27. Kuća trgovca Pirlinga, Markov trg 10, 1766-1769.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 27. House of the merchant Pirling, Markov Square 10, 1766-69

SL. 28. Kuća Levačić, Matoševa 11, 1778.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 28. Levačić House, Matoševa 11, 1778

koji su odredili kontrolu u prostoru i dugoročno zacrtali matricu grada u kojoj su sustavno gradili grad. *Redom građenja za zemaljski glavni grad Zagreb* iz 1857, *Osnovom za rasprostiranje grada* iz 1865, *Regulatornom osnovom* iz 1887. te sljedećim parcijalnim osnovama i građevnim redovima građani Zagreba regulirali su i provodili kontrolu ekspanzije, uređenje infrastrukture, šire i uže smjerove razvoja, funkcionalne i estetske parametre okoliša, tipologiju gradnje i tehničke uvjete. Središnjim elementarnih standarda u početku (1857) te kasnijim smjernicama i osnovama red u prostoru očituje se ortogonalnim rasterom, *Lenucijevom potkovom*, zrakastim širenjem Savskom ulicom, Ulicom Račkoga i Zvonimirovom ulicom, te longitudinalnim prostiranjem Ilice i Vlaške ulice. Time je stvorena modulirana i propulzivna mreža ulica i prostora gradskog tkiva prema iznimno ljudskome mjerilu.

Pamolak se u stanu bloka najčešće pojavljuje kao dio sobe, i to one okrenute na ulicu, gdje protječe zanimljivi javni život. Zatim se pridružuju glavnim prostorima u središnjim dijelovima zgrade; singularno ili, vrlo često, simetrično na zgradi u parovima; pravokutnoga, zaobljenoga ili poligonalnog oblika. Nisu uvijek simetrični u tlocrtu sobe već su na zgradi postavljeni ovisno o željenom učinku. Rubno postavljeni, omeđuju i pozicioniraju zgradu u nizu, a na uglovnica generiraju tlocrt duboko u unutrašnjosti. Zanimljiva je opservacija F. Schneider (1997: 16):

"Gradanska klasa ovog vremena ima više izražen poriv ulijevanja poštovanja reprezentativnim isticanjem i orijentacijom na ulicu..., i sve dok je barem jedan sluga uposlen u kućanstvu, nije bilo potrebe da tlocrti osiguravaju efikasnije funkcionalne odnose."

Pamolak je bio adekvatno rješenje isticanja; prostornim robustnim volumenom prezentirao je status vlasnika kojemu je uz ostale resurse stana i grada osiguravao udobno stanovanje.

Na razini uredaba *Osnove Zakona o građevnom redu za trgovišta i sela u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, izrađenoj po klubu inženirah i arhitektah i predložena vis. kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zem. vladi na blagohotno uvaženje tečajem g. 1879.* određeni su uvjeti *predgrada* u članku 65:

"Predgrade (Vordächer), balkoni, krovčići, (Striche, Wetterdächer). - U obće nesmiju se dozvoliti pregrade koje sužuju ulicu.

Prema tomu zabranjuje se stavljati bez naročite dozvole pred građevni pravac predgrade na stupovih ili pristupcih, zatim bariere ili prestubice.

Zatvoreni balkoni ili tornjići smiju se izvadjati na javnih trgovih i ulicah, ako su ove posljednje najmanje 12 m široke, nu ako su od susjedne kuće najmanje 2.50 m odaljeni i najviše 1.20 m nad pročeljem kuće izbočeni.

Striehe, balkoni, galerije ili tornjići moraju se tako visoko namjestiti, da prometu ne smetaju."

Kao što je vidljivo, odredbe se odnose na reguliranje prostornih odnosa zgrade prema javnim površinama te dovode u vezu širinu ulice i mogući gabarit istaka. Vodi se briga o osvjetljenju i nesmetanoj komunikaciji na razini pločnika.

Evo što je pokazao pregled Donjega grada.

Sve otvorenije i kao gradski pravci važnije pozicije imaju dosta zgrada s pomolcima, dok su uže ulice, a to su ujedno zatvorenije lokacije, bez pomolaka. Najviše je zgrada s pomolcima uz *Lenucijevu potkovu*, Petrinjsku ulicu, Amruševu ulicu i na sjevernoj strani Trga bana J. Jelačića. U ostalim lokacijama zgrade s istacima pojavljuju se sporadično.

Unutar *Lenucijeve potkove* do Ilice, uključivši i Trg bana J. Jelačića, pomolak ima oko 125 kuća ili približno 26% njih; zapadni dio, od Marulićeva trga do Ulice Republike Austrije, oko 10%, a od Zrinjevca do Kvaternikova trga približno 15% kuća.

Iz tih dosta općenitih podataka može se zaključiti da je središte grada bilo i najzanimljivije za gradnju i isticanje (statusa) pomolkom.

Za kvalitativnu analizu pojavljivanja pomolka u Zagrebu upotrijebljen je arhitektonski vodič *I. Donji grad, 19. i 20. st.* autora N. Mikca i A. Lasla ("ČIP", 9/1982). Vrlo ilustrativno, "vodič" se pretvorio u "dijagram" vremenske pojave pomolaka na zgradama.

Pridruživanjem predmetnog motiva koji se po bilo kojoj osnovi pojavljuje na fasadi kao bitan element karakterizacije zgrade možemo izvući niz zaključaka koji osvjetljavaju glavnu problematiku.

Iz popisa i pregleda objekata na terenu uočeno je:

1. nepostojanje motiva pomolka od početka XIX. st. do 70-ih godina XIX. st.,
2. pojava pomolka 80-ih i 90-ih godina XIX. st.,
3. vrlo velika prisutnost pomolka do Prvoga svjetskog rata,
4. gubljenje pomolka između dva rata i poslije, sve do 70-ih godina XX. st.,
5. pojava pomolka 70-ih godina XX. st. pa do danas.

Detaljnijim sagledavanjem zgrada uočavamo i sljedeće.

Od početka XIX. st. niz autora, od B. Felbingera, N. Grahora, F. Klaina, J. Plochbergera, F. Schmidta, O. Hofera i J. Jambrišaka, oblikuje i stambene i javne objekte u duhu klasicizma i historizma. Bitna odrednica u oblikovnom smislu jest mirnoća i ozbiljnost, bez znatnije artikulacije i razvedenosti arhitektonskog korpusa.

Plodni cehovski graditelj među njima J. Jambrišak, najplodniji 70-ih godina XIX. st., ne rabi pomolak kao motiv isticanja. Suzdržano razvedenije oblikuje tek kuću na Zrinjercu 15, danas kavanu "Lenuci", zadržavajući se korpusom na građevinskoj liniji, a reljef fasade artikulira prema unutra, što na drugim kućama dotada ne susrećemo (Sl. 29).

Sl. 29. Kuća Medaković, Trg N. Š. Zrinjskog 15, J. Jambrišak; pomolak na kući I. Schnuparek, Trg N. Š. Zrinjskoga 14, V. Kovačić

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 29. Medaković House, Zrinski Square 15, Jambrišak J.; oriel on the house of I. Schnuparek, Zrinski Square 14, Kovačić V.

Sl. 30. Kuća Kulmer, 1887, Zrinjevac 10/Boškovićeva 1, A. Seć

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 30. Kulmer House, 1887, Zrinski Square 10/Boškovićeva 1, Seć A.

Sl. 31. Kuća Dragice Grahor, 1892, Gundulićeva 54, J. J. Grahor

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 31. House of Dragica Grahor, 1892, Gundulićeva 54, J. J. Grahor

Iz niza objekata s pomolcima izdvajamo neke zgrade, i to prema vremenu pojavljivanja pomolka na njima.

1887.³ Kuća Kulmer, Zrinjevac 10 / Boškovićeva 1, A. Seć - ima primjerak okrugloga konzolnog uglovnog pomolka na europskoj razini - *mirador* na zagrebački način (Sl. 30).

1892. Kuća Dragice Grahor, Gundulićeva 45, J. J. Grahora, graditelja iz obitelji Grahor,

"... ljudi koji su punih šest desetljeća djelovali na zagrebačkoj privrednoj i arhitektonskoj sceni..." (I. Maroević, 1968, 85).

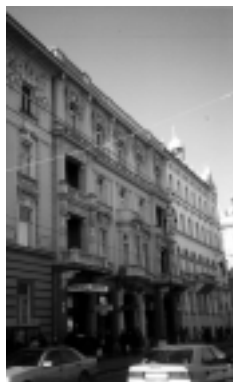
Dostojanstvena palača, uglonica, nakon čistih Jambrišakovih korpusa donosi svoje rješenje ugla; iz ravnog platna, najprije rizalitom, a zatim pomolkom, počinje primjena i priča uglovnim pravokutnim pomolcima Donjega grada, koji gotovo postaju sinonim sintakse razvijenoga rezanog ugla zgrada u Zagrebu (Sl. 31). Atelijer Hönigsberg i Deutsch predvodi u upotrebi motiva pomolka time što su i najproduktivniji u tom vremenu. Međutim, i ostali autori, s kulminacijom na prijelomu stoljeća i zaključno do početka Prvoga svjetskog rata, unutar tipologije blokovske izgradnje svoje projekte naglašavaju istakom, i to u prepoznatljivom vertikalnom i horizontalnom zongingu. Pomolak najčešće počinje na prvom katu, proteže se kroz jedan ili dva kata, s tim da posljednji najčešće ostaje slobodan; rjeđe ide do vijenca ili prelazi u strukturu krova. Primjena lođa i balkona je rjeđa, a kombinirani se tip lođe iznad pomolka primjenjuje na objektima kvalitetnih južnih orijentacija.

1898. Kuća Hönigsberg, Strossmayerov trg 8, Hönigsberga i Deutsch - bogato oblikovane fasade, sa singularnim

³ Podaci preuzeti iz *Vodiča...* N. Mikca i A. Lasla, ako nije drugačije navedeno.

pomolkom iznad ulaza; reljefom lođa i balkona na rubovima fasade cijela zgrada ostvaruje jaku prostorno oblikovnu vezu sa Zrinjvcem (Sl. 32).

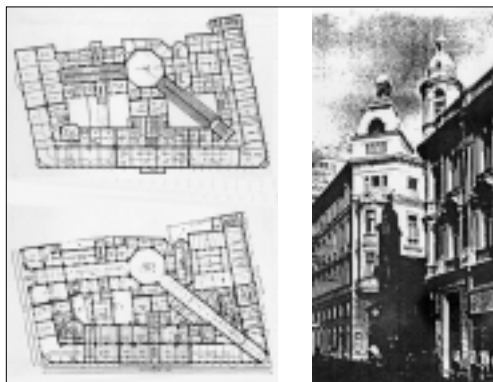
- 1896/99. Palača Prve hrvatske štedionice - Oktogon, Ilica 5 / Margaretska 1-3 / Bogovićeve 6, J. Vančaš (s izmjenama pročelja L. Kalda). Na javnom objektu, u vremenu nakon kojega još slijedi masovna primjena pomolaka u kasnijim godinama, primijenjen je koncept kompleksa u jedinstvenome monumentalnom korpusu, a pomolcima se apostrofira i arhitektonski i urbani milje prostora. Važne točke uglova, polukružnim pomolcima naglašena je dijagonala - ulaz u Oktogon iz Preradovićeve ulice, a iz Ilice pomolak signalizira ulaz u Margaretsku ulicu; širokim pravokutnim pomolkom u Margaretskoj približava se mjerilo kuće - bloka ulici. Monumentalan, ali s velegradskim osjećajem za mjeru prema mjerilu Zagreba i pomolcima modelira se jedinstveni objekt u središtu grada (Sl. 33).
1907. Kuća Rubetić-Gollner, Mihanovićeve 18, Benedik i Baranyai - veliki središnji zaobljeni pomolak na izrazito visokom podrumu i glatkom prizemlju, s prozorskim plitkim bočnim pomolcima orijentirana je prema jugu i širokoj Mihanovićevoj ulici. Glavno kompozicijsko obilježje simetričnog pročelja projektanti postižu kontinuitetom savijanja zidnog platna iz ravnoga u zakrivljeni i istaknuti dio, a plitkim kontraskokovima u žbuci prelaze u ritam vertikalna polustupova. Bočni su dijelovi grubo ožbukane teksture, a središnji su glatko ožbukani i bogati plastikom. Jedan je od malobrojnih pomolaka koji ide do krova. Pomolak volumenom kontrapostira uvučenom visokom prostoru ulaza; potentna i jednostavna kompozicija ritmizira vertikalnošću Mihanovićeve ulice, iako je zgrada niža od susjednih (Sl. 34).

Sl. 32. Kuća Hönigsberg, 1898, Strossmayerov trg 8, Hönigsberg i Deutsch

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 32. Hönigsberg House, 1898, Strossmayer Square 8, Hönigsberg & Deutsch

Sl. 33. Palača Prve hrvatske štedionice - Oktogon, 1896, Ilica 5/Margaretska 1-3/Bogovićeve 6, J. Vančaš, tlocrt kata, karakteristični pogled

Izvor • Source
Lj. Šepić, 1983: 62, 63.

FG. 33. Mansion of the First Croatian Savings Bank - Oktogon, 1896, Ilica 5/Margaretska 1-3/Bogovićeve 6, Vančaš J., ground plan of first floor, characteristic view

Sl. 34. Kuća Rubetić-Gollner, 1907, Mihanovićeve 18, Benedik i Baranyai

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 34. Rubetić-Gollner House, 1907, Mihanovićeve 18, Benedik and Baranyai

Viktor Kovačić je svojim arhitektonskim rukopisom više težio vremenima čistog korpusa koja će tek uslijediti (kuća Frank, palača Slaveks), a ondje gdje je primijenio pomolak maštovito se koristio komponentama različite veličine (Sl. 35).

Majstorstvo primjene pomolka kao konstitutivnog elementa arhitektonskog izraza dokazuje već erkerom na rizalitu kuće I. Schnupareka, na Trgu N. Š. Zrinjskoga 14, kao i u Masarykovej ulici 21-23, na zgradi Oršić-Divković.

1910. Stambene zgrade, Prilaz Gj. Deželića 42-44-46, Rudolf Lubynski - svojim ukupnim opusom anticipira primjenu istaka u maniri od klasicizma do interpretacija u duhu moderne.

Izdvajamo najamne kuće Hipotekarne banke, a karakteristične su po tome što imaju jednake tlocrte, a različito artikulirane fasade. U kontekstu stana sobe dobivaju asimetričnu postavu pomolka. Oblikovanje serije Lubynski rješava od tri kuće u cjelini. Jednaka mu tlocrtna dispozicija jamči nevidljivo vezno tkivo ritma prozorskih osi po vertikali i time rješava kompoziciju; "svoj" dio fasadnog platna ulice dobiva trima kvadratnim elementima. Serija mu daje nevidljivu apstraktnu oblikovnu integracijsku matematičku podlogu, a reljef slobodno oblikuje (Sl. 36, 37).

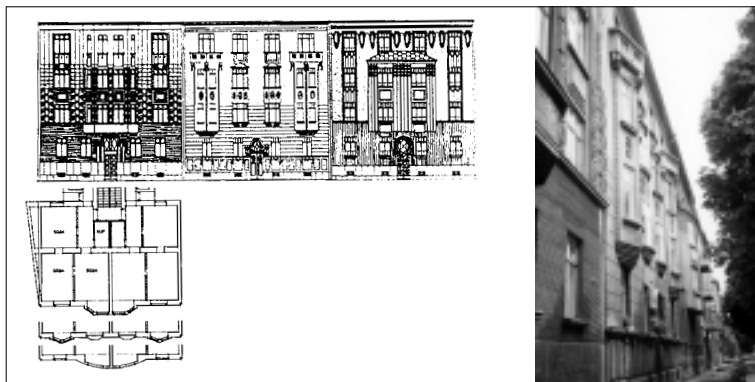
1912. Kuća Strižić, Mažuranićev trg 7, D. Sunko - pomolak je obogaćen prodorom u krovnu plohu, čime vertikalnost dolazi do jačeg izražaja, a igra manjih volumena dobiva veću autonomiju. Time i organičnost ukupne kompozicije oslobađa zgradu blokovske krutosti. Čini se da je naš *domestic revival*, prisutan i u D. Sunka, osobito zanimljiv zato što je u gradskom tkivu. Ne možemo se oteti dojmu da nije poznao Šlavetić i tražio transpoziciju karaktera tih zgrada na svoje kuće u gradskom ambijentu Zagreba poštujući oblikovanje koje nosi projektiranje u kontekstu bloka i ulice (Sl. 38).

SL. 35. Kuća Oršić i Divković, 1906, Masarykova 21-23, V. Kovačić

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 35. Oršić and Divković House, 1906, Masarykova 21-23, Kovačić V.

SL. 36. i 37. Stambene zgrade, 1910, Prilaz Gj. Deželića 42-44-46, R. Lubynski

Izvor • Source

A. Laslo, "Arhitektura" 189-195: 180, 192, 204; fotografija B. Tardozi

FG. 36 and 37. Blocks of flats, 1910, Prilaz Gj. Deželića 42-44-46, Lubynski R.

Sl. 38. Kuća J. Strižić, fasada, Trg Mažuranića 8, D. Sunko, 1912.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 38. House of J. Strižić, façade, Mažuranić Sq. 8, Sunko D., 1912

Iz pregleda pojave pomolka u vremenu do Prvoga svjetskog rata uočljiva je pretežno upotreba pomolka na stambenim zgradama, dok objekte javne namjene različiti autori tretiraju strožim oblikovnim odrednicama neorenesanse.

2.3. Pojava pomolka na zgradama Zagreba između dva rata / Oriel Windows on Buildings in Zagreb Between the Two World Wars

Vrijeme između dva rata u Zagrebu ispunjeno je još dinamičnijim razvojem s obzirom na razdoblje druge polovice XIX. st. i početka XX. st. Na stručnom planu raste stupanj edukacije domaćih graditelja otvaranjem Visoke tehničke škole 1919. g. pod vodstvom E. Šena; H. Ehrlich kao profesor iste škole nasljeđuje V. Kovačića 1924. g., a svoje iskustvo iz kontakata s A. Loosom neposredno prenosi i u prostore Zagreba. U tom vremenu nastavlja se još intenzivnija veza s Europom; niz arhitekata, od A. Albinija, V. Bastla, F. Cote, J. Denzlera, D. Iblera, M. Kovačevića, A. Ulricha, I. Zemljaka i drugih, školuje se u Beču, Pragu, Dresdenu, da bi nakon povratka donijeli i nova promišljanja prostora i arhitekture.

S. Planić, D. Galić, A. Freudenreich, I. Bartolić, N. Šegvić, M. Kauzlarici i drugi bit će graditelji moderne između dva rata, ali i arhitekti koji će prenijeti novo poimanje europske arhitekture i u vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata.

O tome T. Premerl kaže:

"Istraživački duh početka stoljeća, otkrivanje novih tehničkih i tehnoloških mogućnosti, razvoj moderne umjetnosti s težnjom za eksperimentom i istraživanjem, te formiranje nove vizije svijeta bili su poticaj za rušenje starih nazora i traženja novog stvaralačkog modusa. Brzi i eksplozivni razvoj naše arhitekture od provincijske graditeljske klime do europske avangarde posljedica je nezadrživog htijenja i traženja novog životnog sustava i prostornih odnosa primjerenih novom humanizmu." (T. Premerl, 1989: 166)

U takvom ozračju i pomolak doživljava svoju sudbinu i transformacije. Po inerciji početka stoljeća neki ga autori zadržavaju, ali veći ga broj projektira i gradi u maniri novoga arhitektonskog izraza. Rukopis čistog korpusa pokazuju već sljedeće zgrade.

1912. Stambena zgrada, H. Ehrlich, na uglu Medulićeve i Ilice - daje gotovo frapantno rješenje pomolka na uglu a da pomolka i nema; naime, svodeći zatvaranje prostora na nižim katovima opnom, a uvlačenjem posljednjeg kata na uglu, dobiva energiju korpusa stopljenoga s hipotetičkim, stereotipnim uglonim erkerom (Sl. 39).

Sl. 39. Stambena zgrada Medulićeva 2, H. Ehrlich, 1912

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 39. Block of flats in Medulićeva 2, Ehrlich H., 1912

Sl. 40. Palača Hrvatske banke, Preobraženska 4, D. Sunko, oko 1920.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 40. Mansion of the Croatian Bank, Preobraženska 4, Sunko D., 1920

Sl. 41. Stambena zgrada, Draškovićeva 20/Đorđićeva 23, V. Šterk, 1930.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 41. Block of flats, Draškovićeva 20/Đorđićeva 23, Šterk V., 1930

1920. Palača Hrvatske banke, Preobraženska 4, D. Sunko - na zgradi je široki istak, gotovo u cijeloj fronti fasade, karakterističan po kontrazakrivljenosti na mjestu izlaska iz građevinskog pravca, objekt koji ima kamenu oblogu; rijetki motiv slojevite primjene građevnog materijala; kamena obloga u kombinaciji s tradicionalnom žbukom. Pomolak je cijelom širinom fasade bogato strukturiran, a ne možemo se oteti dojmu utjecaja V. Horte zbog kontrazakrivljenosti izlaska pomolka iz građevinske linije (sl. 40).

Sl. 42. Kuća Feller, tzv. "Elza Fluid", 1905, Jurišićeva 1/ Trg bana J. Jelačića, arh. V. Bastl, za atelijer Höhnigsberg i Deutsch; rekonstrukcija 1928, P. Behrens. Pogled na zgradu, prvobitni izgled i preoblikovanje.

Izvor • Source L. Dobronić, 1983: 120; fotografija B. Tardozi

FG. 42. Feller House, known as "Elza Fluid", 1905, Jurišićeva 1/Ban Jelačić Square, arch. Bastl V. for the Höhnigsberg and Deutsch Studio, reconstruction 1928, Behrens P. Original appearance and reconstruction.

Sl. 43. Stambeno - trgovačka kuća Wellisch, Martićeva 13, D. Ibler, 1930/1931.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 43. Wellisch commercial block of flats, Martićeva 13, Ibler D., 1930/1931

Sl. 44. Obiteljska kuća, Vončinina 20, F. Čota, 1937.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 44. Family house, Vončinina 20, Čota F., 1937

1930. Stambena zgrada, Draškovićeve 30 / Đorđićeva 23, V. Šterk - zasigurno je tipičan primjer međuratne stambene izgradnje u interpolacijama Donjega grada. Čistim valjkastim kubusom nastavlja stvarati tkivo pomolcima bogatoga Donjega grada i Đorđićeve ulice; karakterističnom arhitekturom zida i rezanim četverokrlnim prozorima završava ugao bogato dimenzioniranim uglovnim balkonima - pločama (Sl. 41).

Efektom oblikovnom nastupu možda možemo uputiti prigovor načelne naravi, a odnosi se na primjenu balkona u zagrebačkim klimatskim uvjetima, u kojima se gotovo nikad ne keuste i pretvaraju se u formalizam; dodamo li tome i svremene neugodne posljedice prometa - buku i onečišćenje, onda to govori u prilog primjene pomolka na početku stoljeća - zatvorenoga i zaštićenog istaka u okoliš.

1931. Kuća Feller, V. Bastla iz 1905., u trendu kristalizacije 30-ih godina, doživjela je "purifikaciju". Šteta, jer poznavajući Bastlov rukopis, izgubili smo fini primjerak secesijskog sloja, a dobili lošiji neoplasticizam P. Behrensa, 1928. g. (Sl. 42)
1931. Kuća Wellisch, zgradom u Martičevoj 13, D. Iblera, potpuno je negiran pomolak (Sl. 43). Iako nije u parteru Donjega grada, tu tipološki zanimljivu zgradu možemo izdvojiti iz bogate kolekcije 30-ih godina.
1937. Obiteljska kuća, u Vončininoj 20, Frane Cote, sa staklenim kubusom, u internacionalnom stilu, potpunim ostakljenjem pomolka i sobnog zida, dovodi temu iskoraka u okoliš do maksimuma (Sl. 44).

Na tragu europskih uzora, Bauhauusa i funkcionalizma tipologije zgrada, D. Ibler, S. Planić, S. Loewy i drugi u gradskom prostoru uopće ne upotrebljavaju pomolak. Lođe i čvrsti kubusi vertikalnom postavom daju naslutiti mjesta "bivših" vertikalna koje su majstori prijašnje generacije isticali volumenom pomolka.

3. Pojava pomolka nakon Drugoga svjetskog rata i njegova modifikacija u najnovijem vremenu / Oriel Windows after the Second World War and their Most Recent Modification

Godine neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, kao i 50-e i 60-e godine u nas su bremenite stambenom izgradnjom novih naselja, s izrazitom željom za kvantitativnim rješavanjem stambenih potreba. To je doba tzv. štapićastoga i kranskog urbanizma koji ni ideološki ni praktično ne nastoji evocirati povijesne reminiscencije. Urbana morfologija izbacila je već blok kao temu; ulica XIX. st. gubi se, a time i međuprostor u kojemu je živio pomolak. Prostori nove masovne urbanizacije u Zagrebu sele prema Savi; gradska jezgra Donjega grada nije zanimljiva za kvantitativno rješenje stanogradnje, a interpolacije su sporadične.

1953. Stambena zgrada, Svačićev trg, D. Galić - u staroj jezgri označava sjećanje na istak. Osjećajući kontekst isticanja, izvlačenja iz gabarita cijelim zabatnim dijelom, istak podsjeća na signale koje su u tkivu zagrebačkih uglovnica davali klasični pomolci (Sl. 45).

45

46

SL. 45. Stambena zgrada, Svačićev trg 14, D. Galić, 1953.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 45. Block of flats, Svačićev Sq. 14, Galić D., 1953

SL. 46. Poslovna zgrada, Gundulićeva 21, K. Ivaniš, 1969-1973.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 46. Office block, Gundulićeva 21, Ivaniš K., 1969-73

1969/73. Poslovna zgrada, Gundulićeva 21, K. Ivaniš - iako nije stambena i nema pomolak kao izraziti motiv, možemo je istaknuti kao oblikovanje strukture istaknute iz građevinskog pravca koja traži arhitektonski izraz u sjećanju na reljefe fasada Donjega grada (Sl. 46).

***

Na povijesne teme čekalo se približno do kraja 70-ih godina, koje u nas još uvijek prati izražavanje u duhu moderne. Prijeratni istaknuti projektanti još uvijek imaju svoj autoritet, a autori u svojim zrelim ostvarenjima apostrofiraju kristaličnost izraza i čistoću forme. Međutim, novi europski utjecaji nužno se prenose i na naše prostore. Dolaze do izražaja povijesne reminiscencije, a istaknut ćemo samo one u kojima prepoznamo temu pomolka.

■ Branko Kincl - stambene zgrade u Ulici Republike Austrije

1975/81. Stambene zgrade, Ulica Republike Austrije 5-9 - svoju inspiraciju rješavanja fasadnog platna autor nalazi i u pomolcima donjogradskog Zagreba.

U suvremenom kontekstu trijadu Lubynskoga iz Klaićeve vidimo i u ovom projektu interpretiranu u modernoj maniri. S malim varijacijama tlocrta zamjetna je želja da se isprobaju tri različita akorda u nizu, što Kincl uspješno i rješava. To su žbuka, staklena opeka, čelik i staklo. Na broju 5 istake oblikuje tako da spaja prostor blagovanja i balkona, te na zgradi evocira simetričnu temu parnih pomolaka, ali sada ortogonalnih, oko ugla perforiranih; na posljednjem katu spaja ih istakom cijelog kata, poštujući i temu monolitnog zida. Na broju 7 u sličnoj maniri odabire centralno postavljen veliki pravokutni pomolak ispred dnevnih soba, također na uglovima s balkonima, ali ovaj put s monolitnim slaganjem u staklenoj opeci kao varijacije na temu zida. Posljednja zgrada, ona broj 9, čelična, doimlje se najinteresantnijom; jednakovrijednim

**Sl. 47. Stambene zgrade,
Ulica Republike Austrije
5-9, B. Kincl, 1975-1981.**

Izvor • Source
B. Kincl, 1983: 101.

**FG. 47. Block of flats,
Republike Austrije 5-9,
Kincl B., 1975-81**

tretmanom ulične i dvorišne fasade, vertikalnim istacima po cijeloj visini zgrade, podsjeća na pomolke prošlosti i uspješno promiče izraz u skeletu. Reljefnost modula profila i uspješna hipertrofija horizontalnih sljubnica rezultirala je globalnom strukturalnom čvrstinom koju imaju fasade Donjega grada - klasicizma i monolitnih reljefa žbuke.

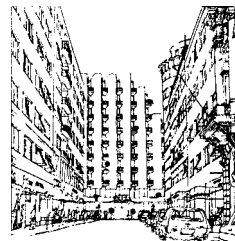
Šteta je što se kuće devastiraju najrazličitijim krovnim i drugim dodacima (Sl. 47).

■ Nikola Filipović i Ines Filipović - "Hotel Dubrovnik"

1968/82. "Hotel Dubrovnik" 2, Gajeva 3, N. i I. Filipović - pomolak na javnom objektu.

Poimanje i osmišljavanje primjene memorije na pomolak N. i I. Filipović ostvaruju inspirirani plasmanom istaka u strukturu, a globalni duh Donjega grada preklapaju s univerzalnim naslijeđem. U njihovim skicama i analizama vidimo nužne komponente egzistencije i smisla izbora erкера: interakciju istaka i kvalitetnoga urbanog prostora na suvremeni način te poželjan i ostvaren život partera Gajeve i Bogovićeve ulice.

Suvremenija je i bolja varijanta realizacije strukture u staklu nego analizirane, stereotipnije konvencionalne izvedbe (v. skice). Istovjetnim tretmanom, najprije apstraktnim jednoličnim ritmom motiva pomolka, a zatim detalja – "komadića" staklene fasade - zgrada zapravo u pojmovnom

SL. 48. "Hotel Dubrovnik" 2,
Gajeva 3: studija,
izvedeno stanje

Izvor • Source
N. Filipović, 1983: 43.

FG. 48. "Hotel Dubrovnik" 2,
Gajeva 3, study, built

smislu donosi monolitnost kao opću karakteristiku koja se prije plasirala zidanjem i monolitiziranjem žbukom. Da je slučajno "prošla" varijanta sa žbukom, dobili bismo stereotipan, "jadranski hotel".

U tome je veličina maštovitog skoka i ostajanja u duhu arhitektonskog izraza karaktera Donjega grada (Sl. 48).

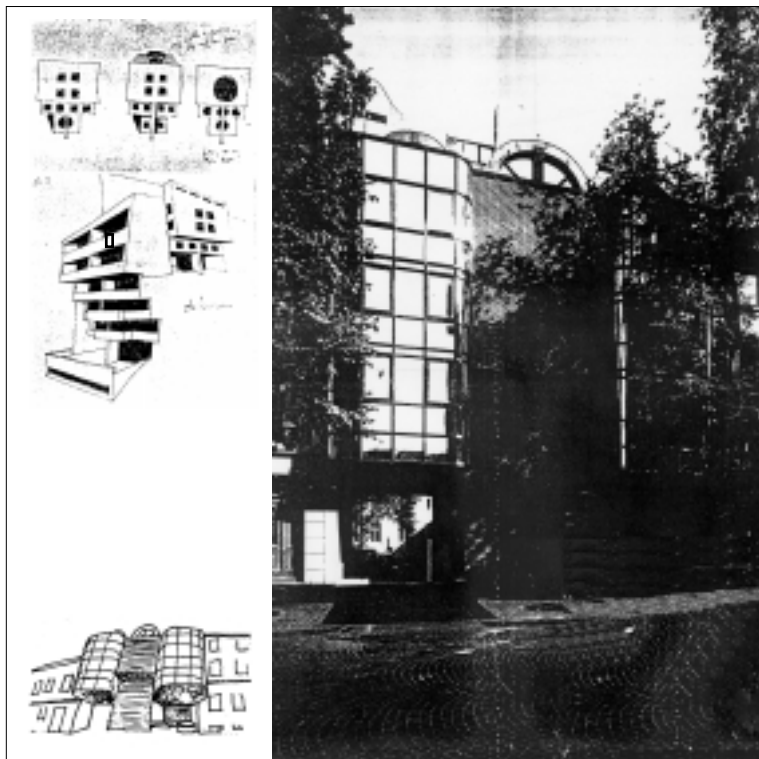
- Radovan Tajder - stambene zgrade: Vodovodna 7, Ilica 81 1979/83. Stambena zgrada, Vodovodna 7, R. Tajder - među prvima s temom pomolka taj se arhitekt pojavljuje u Vodovodnoj ulici, koja svojom mirnoćom i zelenilom daje predispozicije istaka; temu pomolka R. Tajder je iskoristio na novi način, ne stvarajući linearni prijelaz iz bočnih zgrada, već je brzo "izletio" iz građevinskog pravca. U analizama je imao i složenije kompozicije, ali je odluku ipak donio priklonivši se "stereotipnom" tretmanu bližemu prošlim uzorima s klasičnim odnosom dijelova i cjeline te dvostrukim, ovaj put čistim staklenim istacima.

U skicama, koje on naziva probama i vježbama imao je i dekorativnih elemenata koji se čine čak japanskim uzorima; to su kvadrati, kružnice, univerzalni stereometrijski karakter i raščlamba volumena. No on je ipak Zagrepčanin. Priklonio se talozima svojih autohtonih intuicija i daje slojevitu, jednostavnu kuću sintetizirajući univerzalni suvremeni arhitektonski rječnik s domaćom oblikovnom melodijom vertikalizma (Sl. 49).

Sl. 49. Stambena zgrada, studije i pogled, Vodovodna 7, R. Tajder, 1983

Izvor • Source
R. Tajder, 1983: 18-21.

FG. 49. Block of flats, studies and view, Vodovodna 7, Tajder R., 1983

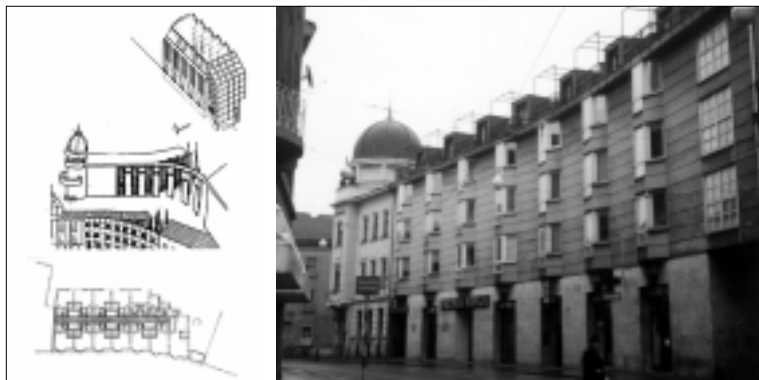
1984. Stambeno-poslovna zgrada, Ilica 81 - sudeći prema analizama, Tajder u početku želi novu urbanu morfologiju, odvajanje korpusa nove zgrade od postojeće zgrade, Ilice 83. Kompozicija ansambla varira od izlomljenoga odvojenog korpusa, kontinuiteta samo fasadnog platna i "druge" fasade, do integriranja zglobnom vezom na Ilicu 83, kao što je i izvedeno. Evidentno je prevladala opcija morfologije bloka i autoritet kontinuiteta toka Ilice.

Odabran je oblik pomolaka poligonalnog oblika koji strukturalno sretnije izmiruje ortogonalnost tlocrtnog tretmana i globalne zakrivljenosti zgrade u situaciji Ilice (Sl. 50).

Sl. 50. Stambeno-poslovna zgrada, Ilica 81, R. Tajder, studije i pogled

Izvor • Source
K. Rogina, 1986: 8.

FG. 50. Residential-office block, Ilica 81, Tajder R., study and view

51

52

Sl. 51. Stambena zgrada, Petrinjska 9, M. Šosterič, 1995.

Izvor • Source
M. Šosterič, 1998: 27.

FG. 51. Block of flats, Petrinjska 9, Šosterič, M., 1995

Sl. 52. Stambena zgrada, Petrinjska 31, natječajni projekt, izvedeno stanje, B. Siladin, 1990.

Izvor • Source
B. Siladin, 1998, 28, 29.

FG. 52. Block of flats, Petrinjska 31, competition entry, built, Siladin B., 1990

- Branko Siladin - stambeno-poslovna zgrada, Petrinjska 31 1990. Stambena zgrada, Petrinjska 31 - nesumnjivo je i taj rad inspiriran motivom pomolka, a korijene čitamo i u Mihanovićevoj 18 ili kuće Čuk u Jurišićevoj ulici.

U svom emotivnom napisu pod naslovom *Priča tužna* ("ČIP", 1/2, 1998) žali (a možemo i mi) zbog izostanka cjelovite realizacije prema početnoj zamisli. Pobljiže, na realiziranom pročelju, a sa stajališta predmetne teme pomolka, izgubljena je jedna varijanta interpretacije motiva.

B. Siladin sažeto daje obrazloženje prostorno funkcionalnog koncepta dispozicije sadržaja: ulica, tlocrt, orijentacija, zračenje itd., koji u biti nisu narušeni ...

"...dokidanjem uvlačenja zadnjeg kata, ali je taj uvučeni zadnji kat s tankim pločama nadstrešnica na dematerijaliziranim stupovima (polirani nehrđajući čelik) trebao postići primjereni identitet kuće s identitetom cijele ulice, za nas i u širem kontekstu."

Logični oblikovni vertikalni zoning s prekidom pomolka, prisutan u većine zagrebačkih klasika, narušen je i izgubljen. Prijenos univerzalnih formalnih strujanja arhitektonskog izraza, oblikovnog prožimanja tradicionalnoga i utjecajnoga suvremenog vokabulara europske scene, promišljanja forme kao kontinuiteta u zatečenom prostoru s otvorenosću prema vanjskim utjecajima - izgubljen je.

Siladinov je "očaj" opravdan. Faza "zaborava" neće i ne može nastupiti. Kuća je trajno dobro i ostat će dugo u prostoru kao "sjećanje" (Sl. 52).

Sl. 53. Stambena zgrada, Petrinjska 9, M. Šosterič, 1995.

Fotografija • Photo by B. Tardozi

FG. 53. Block of flats, Petrinjska 9, Šosterič, M., 1995

■ Milan Šosterič - stambeno-poslovna zgrada, Petrinjska 9

1995.

Stambeno-poslovna zgrada, Petrinjska 9: urbanističkom koncepcijom autor želi aktivirati dvorišnu stranu parcele i unutrašnjost bloka; na razini prizemlja dubokim uvlačenjem javnih sadržaja i pješačke zone, čime parter više nije samo pločnik uz kuću već prostorno javna zona ulazi u blok.

Vertikalni je zoning naglašen javnim sadržajem i na prvom katu, a (i) zbog vrijednosti lokacije izrazito je kapacitiran ukupni prostorni fond zgrade. Stanovi su suvremene tlocrtne koncepcije, sa središnjim prostorom dnevnog boravka, a dominantni erker vezan je za jedan od stanova; ovdje "pomolak" generira garsonijeru.

Inicijalna želja za istakom primarno je eksterne naravi. Pri tome autor navodi motiv ovakvog nastupa:

Prilaz tradicionalnom Petrinjskom u smjeru katedrale - pojačavanje funkcije njenih tornjeva, spuštanje težišta slike i mijenjanje izgleda ulice ("ČIP", 1/2, 1998).

Motiv dostatan za takvu gestu, a modeliranje ideje i prostora "pomolkom". Pri tome je južna strana (nužno) dobila relativno zatvorenu plohu, a lođa - pomolak isključivo sjevernu orijentaciju. Petrinjska je izgubila vizualnu protočnost, a autoru su upućeni prigovori zbog zadiranja u pravno javni prostor (v. S. Jurković, "Vjesnik", 20. travnja 1995).

Tema koju bismo ovdje mogli otvoriti jest: homogenost i homomorfnost prostora, a mogu se vezati za ideju ili morfologiju koju donose gradski pomolci.

"Homogene... zgrade su one čije forme su podudarne s drugim zgradama... i u kojima sukladnost određuje homogeno prostorno kraljevstvo.() Ove (homogene) zgrade su dizajnirane s arhitektonskim karakterom koji ih oblači s najboljim tekućim znanjem..." (D. Westfall, 1993: 288).

Ključna je riječ *sukladnost*; na Šosteričevoj zgradi čini se da je autorova ambicija bila integrirati dosegnutu razinu aktualnog poimanja forme i izgraditi je maksimalno kvalitetnim materijalima, a u duhu J. Derridaeova dekonstruktivizma: "...uništiti, minirati bilo kakvu fiksnu interpretaciju." (C. Norris, 1988: 57).

U prizmi pokušaja raskida s postmodernom i priklanjanja umjerenim trendovima dekonstrukcije, na tragu brutalnoga, ali ipak suzdržanoga oblikovnog nastupa, ta se kuća može doimati kao eksces u kontekstu globalnoga, zapravo mirnoga i discipliniranog vertikalizma zagrebačkoga Donjega grada. Čini se da to možemo podnijeti kao unikatni nastup, ali ne i kao formulu koju bismo replicirali u budućim interpolacijama. Modelska primjena tog oblika bila bi opasna jer je već sad na rubu formalne interpretacije. Petrinjska 9 iskače iz niza discipliniranih interpretacija, a u duhu promišljanja apstraktnu igru forme, tlocrta, soba, zidova prate materijali i smjelost konstruktivnog rješavanja. Duh zagrebačkih ulica temelji se i na tehnologiji zidanja. Stabilna je opeka kao jedinični element dala i rezultate u prostoru koji ne podliježu konstruktivnim ekscesima kakve se mogu ostvariti betonom ili čelikom. Cijeli spektar modernističkih stilova koristio se i mogućnošću ekscesa koji se mogu izvesti novim materijalima. To je i Šosterič ponudio, a ocjenjivački sud natječaja za zgradu odobrio (Sl. 19, 51, 53).

Zaključak / Conclusion

U Europi i Zagrebu pomolak se u različitim vremenima interpretira na stambenim (i drugim) zgradama prema funkcionalnim odrednicama svog vremena i u skladu s tipologijom strukture kojoj pripada.

Krajem XIX. st., kad ga najčešće susrećemo, građanski socijalni slojevi određuju globalnu tipologiju nadređene prostorne strukture i njezin prostorno arhitektonski karakter, a građanska je klasa isticanje i traženje prostorno bogatijih rješenja pronalazila i u pomolku.

Tako je pojava istaka u Zagrebu u početku rijetka (Pirling i Tomašević); intenzivnija primjena slijedi tek nakon sređivanja elementarnih urbanih aspekata - *Građevnim redom* iz 1857, kada u nastavku slijedi i urbanizacija do Prvoga svjetskog rata, u vremenu kada se zbiva i intenzivna geneza građanske klase, promocija stručne edukacije, ukidanje ceha, školovanje i povratak arhitekta, u Europi i iz nje, te političko-kulturna zbivanja u smjeru stabilizacije nacionalnog identiteta, a zamjetna su i bogatija prostorna rješenja.

"Pokrenutosť" fasada počinje s Jambrišakom, slijede kuće graditelja Hönigsberga i Deutscha, koji su u prostoru projicirali želje ambicioznih investitora; lirska A. Baranyai i V. Bastl, pragmatični R. Lubynski, moderni V. Kovačić, H. Ehrlich i "domaći" D. Sunko oblikovali su grad u rezonanciji svog vremena i genezi (prostora) Zagreba u cjelini.

U XX. st. industrijalizacija posljedično uzrokuje i kvantitetu potreba i izmjenu socijalne strukture. Urbanističko-arhitektonske interpretacije XX. st. mijenjaju i ukupni prostorni nastup, te time donose i drugačije oblikovan motiv pomolka. Ako postoji (izmicane zgrade, ekspresionistički nastupi), pomolak poprima arhitektonski izraz cjeline.

U trci za funkcionalnim i funkcionalističkim izgubio se međuprostor zgrada kao konstitutivni element grada; grad gubi na scenografiji koju je imao u XIX. st. Ista potreba oživljava tek s pojavom postmoderne, krajem 70-ih godina, a građanski se status ne ističe više u užem tkivu grada već na drugim lokacijama i u drugoj tipologiji stanovanja.

U staroj gradskoj strukturi motiv pomolka doživljava više modelsku primjenu i modifikaciju, uključujući odrednice novih trendova, sadržajno i formalno s dijalogom s postojećim vrijednostima ili bez njega (R. Tajder, B. Kincl, B. Siladžin, M. Šosterič, N. i I. Filipović).

Konstrukcije i materijali, određivale su i razlike u arhitektonskom rukopisu i sintaksi oblika. Novi materijali jednostavnije svladavaju konzolnost kao bitno obilježje pomolka; staklo i čelik daju mogućnost većega i šireg tretmana otvora do mogućnosti modifikacije, dekomponiranja i dekonstruiranja motiva.

Ovim smo pregledom pokušali identificirati pojam i genezu dijela prostorne strukture neke zgrade - pomolak. Opći bi zaključak mogao biti da je putem segmenta moguće pratiti mijene samog predmeta istraživanja i da su njegove mijene nužno vezane za strukturalne mijene najbližega prostornog okvira kojemu segment pripada (soba, stan, zgrada), a posljedično mijenama (izmjenama) globalnih širih okvira, arhitektonskih i urbanih struktura, koje pak svoju genezu vezuju za širi programski društveni okvir, mijenja se i detalj.

Recipročnost odnosa detalja i nadređene strukture uvijek postoji u sadržajnome i formalnom obliku, a mijena se očituje životom oblika u životu - mijene - sadržaja - grada.

S vremenom grad raste, razvija se, poprima svijest i sjećanja o sebi. U njegovoj strukturi trajno ostaju prvobitni motivi, ali istovremeno grad precizira i mijenja motive vlastitog razvoja. (A. Rossi, 1996: 3)

Literatura • Bibliography

1. *** (1997), *Architecture Drawings*, The Pepin Pres, Amsterdam
2. Dimster, F. (1995), *The New Austrian Architecture*, Rizzoli, New York
3. Dobronić, L. (1983), *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
4. Dobronić, L. (1986), *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Školska knjiga, Zagreb
5. Dobronić, L. (1991), *Zagrebačka biskupska tvrđa*, Školska knjiga, Zagreb
6. Domljan, Ž. (1979), *Arhitekt Ehrlich*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
7. Durm, J. (1900), *Handbuch der Architektur (Die Baustile)*, Stuttgart
8. Durm, J. (1891), *Handbuch der Architektur, Die Hochbau-Constructionen (Balcons, Altane und Erker)*, Darmstadt
9. Filipović, N. (1983), *Inaterpolacije: sa ili bez propozicija*, "Arhitektura", 184-185: 42-45, Zagreb
10. Frampton, K. (1992), *Moderna arhitektura*, Krička povijest, Globus, Zagreb
11. Funk, S. (1997), *Der Erker in der Architektur, The oriel in Architecture*, "Detail" 7: 1076-1080, München
12. Gatin, N. (1977), *Dubrovnik*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
13. Gössel, P., Leuthäuser G. (1991), *Architecture in the Twentieth Century*, Taschen B., Köln
14. Ivaniš, K. (1973), *Kako ne bi trebalo graditi (ni projektirati)*, "Čovjek i prostor", 247: 14-15, Zagreb
15. Jurić, Z. (1995), *Arhitekt Vjekoslav Bastl, Radovi 1901-1910*, "Život umjetnosti", 56-57: 53, Zagreb
16. Jurković, S. (1995), *Nevera u Petrinjskoj*, "Vjesnik", 20. 04. 1995, Zagreb
17. Kincl, B. (1983), *Studije i realizacije u povijesnim dijelovima Zagreba*, "Arhitektura", 184-185, Zagreb
18. Klaić, B. (1968), *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb
19. Knežević, S. (1996), *Zagrebačka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb
20. Krier, R. (1992), *Elements of Architecture*, Academy Editions, London
21. Laslo, A. (1987), *Zagrebačka arhitektura 30-ih*, vodič, "Arhitektura", 200-203: 97-112, Zagreb
22. Laslo, A. (1984/85), *Rudolf Lubynski, Prilog definiciji stambenog tipa*, "Arhitektura", 189-195: 169-197, Zagreb
23. Maroević, I. (1968), *Graditeljska obitelj Grahor*, Društvo historičara umjetnosti Hrvatske, Zagreb
24. Mikac, N., Laslo, A. (1982), *Zagreb arhitektonski vodič I, Donji grad, 19. i 20. stoljeće*, "Čovjek i prostor", 354, posebni prilog, Zagreb
25. Mohorovičić, A. (1986), *Tradicija povijesnog razvoja arhitekture na području Hrvatske*, "Arhitektura", 196-199: 2-13, Zagreb
26. Norris, C., Andrew, B. (1988), *What is Deconstruction*, Academy Editions, London, St. Martin's press, New York
27. Premerl, T. (1989), *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata*, Nakladni zavod Maticice hrvatske, Zagreb
28. Rogina, K. (1986), *Interpolirana stambena zgrada u Zagrebu*, "Čovjek i prostor", 12: 6-11, Zagreb
29. Rossi, A., (-), *Arhitektura grada*, Građevinska knjiga, Beograd
30. Russel, F. (1983), *Art Nouveau Architecture*, Academy Editions, London
31. Schmith-Huske, B. (1997), *Erker im Wohnungsbau des 20. Jahrhunderts: Die Entwicklung in Deutschland*, "Detail", 7, München
32. Schneider, F. i suradnici (1997), *Grundrißatlas Wohnungsbau / Floor plan atlas*, Hausing, Basel; Boston; Berlin; Birkhäuser
33. Siladin, B. (1998), *Priča tužna*, "Čovjek i prostor", 1/2: 28-29, Zagreb
34. Šegvić, N. (1986), *Stanje stvari, jedno viđenje 1945-1985*, "Arhitektura", 196-199: 119-126, Zagreb
35. Šepić, Lj. (1983), *Oktogon, Josip Vancaš*, "Arhitektura", 184-185: 62-63, Zagreb

36. Šosterič M. (1998), *Artefakt u osi ulice*, "Čovjek i prostor", 1 / 2: 26-27, Zagreb
37. Šprljan, I. (1997), *Skradin, arhitektonski elementi i detalji*, Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb
38. Šulek, B. (1874-75), *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, T. 1, 2, Zagreb
39. Tajder, R. (1983), *Stambena zgrada, Vodovodna 7, Zagreb*, "Čovjek i prostor", 11: 18-21, Zagreb
40. Tardozi, B. (1999), *Pomolak kao dio rukopisa arhitektonskog izraza nove stambene izgradnje Zagreba*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
41. Vulin, D. (1996), *Prozor kao likovni element arhitekture*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
42. Westfall, C. W., Pelt, R. J. Van (1993), *Architectural Principles in the age of Historicism*, Yale University Press, New Haven and London
43. Yarwood, D. (1993), *Encyclopaedia of Architecture*, B. T. Batsford LTD, London
44. *** (1880), *Osnova zakona o građevnom redu za trgovišta i sela u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, "Viesti kluba inženirah i arhitekata", Zagreb
45. *** (1994), *Hrvatski građevni oblici, sv. I. i II.*, (pretisak) Hrvatsko društvo inženira i arhitekata, Slavonska naklada, Vinkovci

Summary • Sažetak

The Oriel Window as Part of Architectural Handwriting

Buildings in the Lower Town in Zagreb are dominated by projections with oriel windows. Because they are so visible, they have imposed further study, of their appearance, use and changes.

The oriel window appears on houses and public buildings in a great variety of places and positions, shapes and outlines.

It was used in various times and styles, and appears in European architecture in the most diverse interpretations.

A short survey of the oriel window in Europe shows that it was present in almost all time periods. It was used as a way to increase space from Roman times to the present but it was used more often at some times and less in others. In the time of our interest here, after the second half of the nineteenth century, it was used more often until the First World War, it was lost between the two world wars, and reappeared in the 1970s when it again became architecturally interesting but took on a new style.

In Croatia and Zagreb this motif appeared as part of the European fashion because geopolitical links led to an exchange of influence, and thus also of architectural styles, for a very long time.

A long history, either of stability or of changes and development in style, confirms this exchange, which was expressed in many urban factors from types of buildings to various patterns and details. Exchange usually led to cumulative building processes and interaction, and as time passed it became impossible to tell which influences gave cohesion, generated a new quality or fundamentally changed existing values.

Contemporary usage does not approach the oriel only as historical reminiscence. New types of buildings and new approaches to designing them have introduced some new forms whose origin is the oriel window. New trends of decomposition and deconstruction create a new architectural expression; in this atmosphere the oriel as a type of window can be found both on free-standing or terraced houses.

Experience has turned the articulation of some structures into concepts, they have become the synonyms of types, the predecessors of new spatial design, and memory introduces them on new buildings.

Benedetto Tardozi

Biografija • Biography

Mr. sc. Benedetto Tardozi, dipl. ing. arh., rođen je 1946. Od 1994. nastavnik je na Katedri za arhitektonske konstrukcije Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Bavi se projektiranjem stambenih i javnih zgrada, od kojih je velik broj i izveden u tipologiji višestambenih objekata.

Benedetto Tardozi, M. Sc., Arch. Eng., was born in 1946. He has taught at the Architectural Structures Department, Faculty of Architecture at Zagreb University, since 1994. He designs residential and public buildings, and many of his blocks of flats have been built.

PROSTOR

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK • UDC 71/72

GOD. • VOL. 7(1999)
BR. • NO. 2(18)
STR. • PAG. 143-302
ZAGREB, 1999.

srpanj-prosinac • July-December

B. Tardozi: Pomolak kao dio rukopisa ...

Pag. 199-224